

Jerko Valković

GOVOR MRŽNJE

Prof. dr. sc. Jerko Valković

Hrvatsko katoličko sveučilište – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
 Teologija u Rijeci - područni studij UDK:316.758:[654.16/.19+659.3][323.118+323.12/.14]
 [159.942.2/.6+179.8]+[340.6+342.7+343.364+792.028"]+[808.51+81'234+81'373.612.2]-
 [235.2+241.445+241.666+248.22+291.7] [0.000.316.77][.000.282]

Pregledni članak

Primljeno: 26. lipnja 2022.

Govor i riječi nemaju samo deskriptivnu već, što je posebno vidljivo u govoru mržnje, i performativnu funkciju. Zato govor mržnje može biti veoma efikasno sredstvo izricanja ili poticanja na mržnju prema drugima. Kako bismo razumjeli „fenomen“ govora mržnje, nije dovoljno ograničiti se samo na riječi ili sam govor i analizirati ih već je potrebno imati u vidu širi kulturološki kontekst unutar kojega se takav govor oblikuje. Među važnim elementima koji utječu na njegovu oblikovanje, odnosno dinamiku i naraciju, jest odnos koji se uspostavlja prema „strancu“, odnosno prema onima koji su pripadnici određene (etničke, vjerske...) skupine protiv kojih je govor usmjeren. Autor, predstavljajući temeljne karakteristike takva govora, posebno ističe „binarnu“ dimenziju govora mržnje koja se iskazuje odnosom mi – oni.

Govor mržnje nije obilježje samo našega vremena već takav govor nalazimo i u drugim kulturama i razdobljima, o čemu svjedoče i primjeri iz starih književnih djela. Jedan od problema s kojim se susrećemo govoreći o toj temi jest činjenica da je govor mržnje teško jednoznačno definirati, odnosno da ne postoji općeprihvaćena definicija. Uz to su, u zakonskom kontekstu, prisutni prijevori u odnosu govora mržnje i slobode govora što je vidljivo u razlici između američkog i europskog zakonodavnog modela. Uz nužnost donošenja i provođenja strategija te što prikladnijeg zakonodavstva potrebno je također djelovati na edukativnom području te razvijati kulturu dijaloga i kulturu susreta.

Ključne riječi: govor mržnje, stranac, govor mržnje – zakonski okvir, kultura susreta, dijalog.

* * *

Uvod

Riječi i govor veoma su važni u čovjekovu životu. Putem riječi pridaje se smisao, riječima se obilježava – ponekad i „etiketira“ – pojedince i skupine. Njima se opisuje ono što jesmo i što možemo postati. Međutim promatrati riječi i općenito govor samo u deskriptivnoj dimenziji, odnosno smatrati da

je jezik, najopćenitije rečeno, samo ogledalo društva ili stvarnosti, značilo bi previdjeti druge funkcije među kojima želimo posebno istaknuti performativnu funkciju. Jezik je, upravo polazeći i od te funkcije, moćno sredstvo jer može stvarati odnosno naglašavati pojedine aspekte ili (prešućivanjem) zanemarivati stvarnost i ono što ona sadrži.¹ Jezik i riječi imaju snagu davati život, pridavati legitimitet skupinama ili pojedincima te uspostavljati određene hijerarhije. Naravno, i govor i jezik imaju moć poticati sve te procese i u suprotnom pravcu. To onda znači da mogu degradirati, nijekati život ili pravo na život, osporavati dostojanstvo ili identitete, potkopavati autoritete i hijerarhije.² Riječima se mogu kontrolirati ili upravljati razni procesi, mogu se oblikovati pogledi na život, stvarati stereotipi ili ideološki okviri unutar kojih ćemo favorizirati ili možda prezirati druge.

Imajući u vidu moć riječi i jezika, razumljivo je da govor (mržnje) može postati jedan od značajnih instrumenata u poticanju mržnje i nasilja. Govor mržnje dakle nije samo „jezično“ pitanje već je tom fenomenu potrebno prići iz različitih perspektiva: komunikacijske, filozofske, semantičke, psihološke, pravne.³

1. Stranac

Preduvjet je razumijevanja govora mržnje razumijevanje naravi, osnovnih elemenata i dinamike same mržnje (u čemu velik doprinos pruža psihologija). Osim toga potrebno je poznavati širi kulturološki kontekst u kojem se ona razvija te ambijent u kojem se širi.⁴ Posebno područje ili, bolje rečeno, dinamika

1 Kako bismo potpunije razumjeli značenje performativne dimenzije jezika, trebalo bi veću pozornost posvetiti filozofima jezika, posebno doprinosima Ludwiga Wittgensteina i Johna Austina. Dok Wittgenstein o jeziku raspravlja u svom djelu „Tractatus logico-philosophicus“, Austin u djelu „Kako djelovati riječima“ govori o jeziku kao sredstvu koje može upravljati društvenom dinamikom, ali može biti i sredstvo opresije.

2 Usp. Claudia BIANCHI, *Hate speech. Il lato oscuro del linguaggio*, Bari – Roma, 2021., 91-92.

3 Profesor političke filozofije na Sveučilištu u Bolonji Corrado Fumagalli govor mržnje predstavlja u različitim vidovima. Najprije promatra taj fenomen pod zakonskim vidom jer želi vidjeti kako je to područje zakonski regulirano. Nadalje govor mržnje može se promatrati i kao komunikacijski čin jer njime se izriču stavovi netolerancije, a takav govor ima moć oblikovanja mentalnih stanja u odnosu prema određenim skupinama (npr. prema rasama, etničkim skupinama, vjerskim zajednicama, seksualnim orijentacijama...). To se može događati i onda kada su onaj tko govori i onaj kome je poruka upućena prostorno i vremenski udaljeni. Nadalje Fumagalli govori o „redovitom“ vidu govora mržnje budući da je takav govor prisutan u svakodnevnom životu. Svakodnevno ga susrećemo na trgovima, društvenim mrežama, zabavnim programima (*talk show*), a njegova se upotreba opravdava unutar skupina koje dijele ista načela, odnosno zajednički prihvaćene moralne vrijednosti. Uz to poseban je aspekt promatranja govora mržnje politički, a polazi od toga da takvim govorom osobe (na poziciji moći) potkopavaju javni status pojedinaca ili skupina. Usp. Corrado FUMAGALLI, *Odio pubblico. Uso e abuso del discorso intollerante*, Roma, 2020., 17-36.

4 Za produbljenje teme vidi: Eduard KLAIN, Psihoanalitičko razumijevanje govora mržnje, u: *Govor*, 20 (2003.) 1-2, 191-204.

u kojoj se (ako ne mržnja, onda barem netrpeljivost) prepoznaje jest odnos prema strancima, tj. prema onima koji ne pripadaju istom narodu ili istom kulturnom ambijentu.⁵ Sociolog Zygmunt Bauman kaže da „svako društvo proizvodi strance: ali svako društvo to ostvaruje prema posebnom modelu i jedinstvenom neponovljivom načinu“.⁶

U susretima različitih kultura odnosno naroda oblikovao se i poseban semantički prostor odnosno naracija koja se vezivala uz „stranca“ (često se taj pojam vezivao uz pojmove barbar, poganin...). Jurij Mihajlovič Lotman, koji se bavio mehanizmima što se oblikuju u susretima različitih kulturoloških sustava, kaže da se svakome koga se smatralo „strancem“ pridavala i neka „uloga“.⁷ U nekim kulturama ti su se procesi odvijali u različitim tekstovima. Širenjem takvih naracija u javni prostor oblikuje se pogled na određene kategorije osoba. Tako raširena naracija postaje pogodan humus za oblikovanje govora mržnje, širenje stereotipa, provođenje procesa dehumanizacije, degradiranja ili segregiranja. U takvom kontekstu, gdje je raširen rasizam, antisemitizam, ksenofobija, potiče se širenje govora mržnje. Upotrebom takve naracije onaj drugi, različit, „stranac“ zapravo stavlja se u određene „okvire“. Stranac je okarakteriziran kao onaj tko je „opasan“, različit, a često mu se pridaju i brojne negativne karakteristike. Kada takva naracija odnosno takav govor postane raširen ili čak dominantan, stvara se ozračje pogodno za širenje netolerantnosti i mržnje, a ponekad i nasilja i ratova.⁸

2. Karakteristike govora mržnje

„Stranac“ je, kako je spomenuto, onaj tko se ne prilagođava kognitivnim, moralnim ili estetskim okvirima zajednice. Ako govor mržnje promatramo sa semiotičkoga stajališta, vidimo da se on temelji na „binarnoj“ shemi te predviđa dvije (suprotstavljene) uloge: „oni“ i „mi“. Nije potrebno posebno isticati da su „oni“ redovito označeni negativnim predznacima i atributima. S druge

5 Definiranje „granica“ samo po sebi ne mora uvijek imati negativan predznak. Aime kaže da neka zajednica, upravo zato da bi se mogla definirati kao zajednica, ima potrebu postavljanja određenih granica pri čemu simbolička granica postaje razdioba između nas i drugoga. Usp. Marco AIME, *Comunità*, Bologna, 2019., 16.

6 Zygmunt BAUMAN, *La società dell'incertezza*, Il Mulino, Bologna, 1999., 55.

7 Detaljnije o tome u knjizi: Jurij MICHALOVICH LOTMAN, *La semiosfera*, Venezia, 1985.

8 Neki autori kao „najneobičniji susret u povijesti Zapada“ sa „strancima“ govore o otkriću Amerike i susretu Europljana s domorodcima. U nekim se tekstovima ta „različitost“ prikazuje binomom superiornost-inferiornost. Superiornost će biti ono što će opravdavati dominaciju nad „drugačijim“ (domorodcima). Drugi znakovit trenutak događa se u 19 st. kada se počinje oblikovati/tumačiti nadmoć ili podložnost polazeći upravo od bioloških datosti. Detaljnije vidi: Orlando PARIS, *Il discorso scientifico e la costruzione dell'Altro. I razzismo biologico di Lidio Cipriani*, Pisa, 2017.

strane, kada smo „mi“ u pitanju, tada se ističu pozitivne karakteristike koje se povezuju s vrijednostima zajedništva, tradicije ili se u prvi plan stavlja nešto zajedničko, ono što nas povezuje. Nerijetko će se spomenutoj „binarnoj formuli“ pridavati i razne semantičke odrednice s obzirom na teritorij, legalnost, invaziju, agresiju, iskorištavanje...⁹

Govor mržnje obilježava usmjerenost protiv nekoga ili protiv nečega. Onoga tko je drugačiji i tko se od mene razlikuje, njega se ne podnosi ili ga se mrzi. Riječi tako postaju moćno sredstvo oblikovanja narativa kojim drugoga doživljavamo kao neprijatelja. Uz to, da bi se pojačala različitost ili naglasila potreba jačanja neprijateljstva, govori se o ugroženosti „naših“ vrijednosti koje treba po svaku cijenu zaštititi.

Kod govora mržnje nailazimo na dva mehanizma postupanja:

- Generaliziranje: obilježja koja se unutar takve narativne dinamike pripisuju pojedincima ne odnose se samo na pojedinca već obilježavaju čitavu skupinu.¹⁰
- U prikazima se ne donose individualna identitetska obilježja osobe koja bi se mogla pripisati i razumjeti isključivo kao karakteristike te osobe. Čak i ako se govori o pojedinoj osobi, neće se isticati njegov osobni identitet ni njegova osobna nakana da djeluje.

Spomenimo još jednu karakteristiku govora mržnje, posebno prisutnu u suvremenim medijima. To je prisutnost (klevetničkih) epiteta kojima se komunicira prijezir ili čak otvorena mržnja prema pripadnicima (nepoželjnih) skupina. Te skupine postaju meta govora mržnje, mogu se definirati prema stvarnim ili izmišljenim karakteristikama. Takvi (klevetnički) epiteti veoma se lako razumiju i lako pamte. Njihovo se značenje vremenom mijenja te se može reći da su izričaji koji su se prije smatrali neutralnim (ili se barem nisu doživljavali uvredljivim), danas postali uvredljivim.

9 Usp. Caterina FERRINI – Orlando PARIS, *I discorsi dell'odio. Razzismo e retoriche xenofobe sui social network*, Roma, 2019., 25.

10 Uzmimo kao primjer novinski tekst u kojem se govori o tome kako je uhvaćen imigrant (navodi se njegova etička/vjerska pripadnost), a prilikom uhićenja posjedovao je oružje i pružao otpor. U proteklih godinu dana – stoji nadalje u tekstu – ovo je već peti put da je uhvaćen i pritvoren. Treba li i nadalje nastojati oko integracije? Ovdje treba razjasniti zašto se u pojedinim situacijama – iako se čini da je riječ samo o izoliranoj vijesti ili izvještaju – radi o govoru mržnje. Naime ako počinitelja zlodjela definiramo samo prema njegovoj nacionalnosti, na taj se način potiče „proces generaliziranja“ jer čitava će se nacija poistovjetiti s tim djelima. U takvim je vijestima gotovo redovito – iako se spominju pojedinci – riječ o mehanizmima generaliziranja. Zato će najčešće imigranti biti prikazani ne kao osobe s vlastitim identitetom već kao oni koji gotovo utjelovljuju skupine koje ne bi trebalo prihvaćati. Vidi: Massimiliano COVIELLO – Giacomo TAGLIANI, *Le intensità variabili del terrore: migranti e terroristi nel mediascape contemporaneo*, u: *Fata Morgana*, 34 (2018.) 12, 111-128.

Analiza takvih epiteta i njihova funkcioniranja može se promatrati u više aspekata. Pod semantičkim vidom uvredilački potencijal jednoga epiteta nalazi se u onome što sama riječ izriče, što je njezino literarno značenje. Pod pragmatičnim vidom uvredilački potencijal nije toliko u literarnom značenju već je presudno značenje koje će ta riječ/epitet poprimiti unutar određenog konteksta. I na koncu treba spomenuti i socijalne strategije, što znači da nije od temeljna značenja ono što sama riječ kaže već njezin potencijal ovisi o značenju koje dobiva u društvu, pogotovo ako je dio određenih strategija.

3. Govor mržnje u medijima

Govor mržnje nije obilježje samo našega vremena već ga nalazimo u svim razdobljima i u svim kulturama, a koristio se različitim medijima.¹¹ Prisutan je u gotovo svim komunikacijskim formama i koristi najrazličitije komunikacijske kanale. Međutim u različitim je kulturama upotreba takvoga govora imala i neka druga značenja i različite ciljeve koji su se takvim govorom htjeli ostvariti. Kao primjere spominjemo grčke i rimske pisce koji su govor mržnje upotrebljavali s posebnim ciljem. Talijanski književni kritičar Cristiano Spila kaže da je u Homerovim djelima (u Ilijadi, u trećoj knjizi u odnosu između Etor i Pride, r. 39-41) govor mržnje prisutan zbog tri razloga: kako bi se na taj način suprotstavljalo i provociralo neprijatelja; njime se poticalo ratnike da ostaju i dalje odlučni i spremni za boj; da bi se podržavali ili utvrđivali stavovi te ih pokazivali publici.¹²

U rimskoj retorici govorom mržnje nastoji se ostvarivati konativna funkcija, tj. želi se djelovati na gledatelje. Zato govornik, kako bi izgradio empatiju sa svojim sugovornikom, pribjegava takvom govoru, a u tome posebnu ulogu ima upotreba *ethosa* i *pathosa*. Obrazloženje takvoga načina govora donosi Ciceron u svojem djelu „O govorniku“ kada kaže da ljudi donose sudove mnogo više na temelju mržnje i ljubavi, želje, srdžbe, boli, radosti, nade, straha, pogreške ili zbog kojeg drugog unutarnjeg povoda, negoli polazeći od istine ili

11 U Rimu se već sredinom 5. st. prije Krista susreće s tim problemom i osniva se tijelo koje je, između ostaloga, trebalo cenzurirati pjesme koje su se doživljavale uvredljivim. Zanimljivo je spomenuti da je bilo dopušteno pisati vulgarne pjesme, ali one nisu smjele vrijeđati druge osobe. Vidi detaljnije: Vito TARTAMELLA, *Parolacce. Perché le diciamo, che cosa significano, quali effetti hanno*, Milano, 2006. Francuski filozof i diplomat Joseph Arthur de Gobineau između 1853. i 1855. objavljuje u četiri sveska *Esej o nejednakosti ljudskih rasa*. U tom se djelu o mržnji govori upravo pod vidom postojanja „superiornije rase“, koja je određena biološko-kulturnim nasljedem.

12 Usp. Cristiano SPILA, *Il discorso irato: elementi e modelli dell'invettiva*, u: Giuseppe CRIMI – Cristiano SPILA (ur.), *Le scritture dell'ira: voci e modi dell'inventiva nella letteratura italiana. Atti del convegno Fondazione Marco Besso (Roma, 16 aprile 2015.)*, Roma, 2016., 14.

pak oslanjajući se na pravne norme.¹³

Govor mržnje u današnjim medijima (posebno u suvremenim medijima) u mnogim se elementima razlikuje od upotrebe takvoga govora u starini. Neke od razloga uočavamo kada se promatraju karakteristike današnjih medija. Prvo što treba spomenuti jest činjenica da danas „autori“ takvoga govora nisu književnici ili filozofi već, zahvaljujući mogućnosti koje pružaju mediji, svatko može postati protagonist takvoga govora i može odašiljati poruke takvoga sadržaja. Dok se u tekstovima grčkih i rimskih mislilaca govor mržnje oblikovao najvećim dijelom upotrebom retoričkih figura i metafora, danas govor mržnje (npr. u društvenim mrežama) ne sadrži takve figure već zna biti veoma vulgaran.

Današnja internetska komunikacija omogućava veoma brzo, jednostavno i efikasno uključivanje u komunikaciju na svim razinama. Oni koji kreiraju takve sadržaje mogu ih slati veoma brzo, u bilo kojem trenutku, neovisno o tome gdje se nalaze. Karakteristike novih medija otvaraju nove mogućnosti za širenje govora mržnje:

- Djelovanjem suvremenih medija oblikuje se nova javnost i novi javni prostor. Značajna je razlika u tome da je prijašnji javni prostor bio kontroliran i usmjeravan sa strane tradicionalnih medija, a sada takve kontrole više nema.
- Govor mržnje, pojedini izričaji i riječi, slike kao i općenito sadržaj takve naravi u virtualnom prostoru ostaju prisutni na različite načine veoma dugo vrijeme (gotovo zauvijek).¹⁴
- Čak i u situacijama kada su takvi sadržaji maknuti, mogu se (nepredvidivo) ponovo pojaviti.
- Novi mediji pružaju mogućnost objave tekstova autorima pod različitim pseudonimima ili, jednostavno, mogu ostati anonimni.
- Postojanje internetskih prostora „deep web“ (dubinski mrežni sadržaj) daje jednu novu mogućnost prisutnosti i širenja mržnje.
- Kako je već spomenuto, gotovo je nemoguće ograničiti domet sadržaja koji se objavljuje u virtualnom prostoru. To znači da govor mržnje može nadilaziti razne barijere (teritorijalne, jezične...).

13 Usp. Marko Tulije CICERON, *O govorniku*, Zagreb, 2002., II 42, 178.

14 Takvi sadržaji, pogotovo ako ih osoba doživljava kao da su usmjereni protiv nje, mogu biti uzrokom frustracija, nezadovoljstva i poniženja. Stoga su razumljiva zagovaranja oko „prava na zaborav“. Vidi detaljnije: Anna Lucia VALVO, *Il diritto all'oblio nell'epoca dell'informazione "digitale"*, u: *Studi sull'integrazione europea*, 10 (2015.), 347-357.

Kada govor mržnje promatramo u prije spomenutoj binarnoj dimenziji (ja/mi – on/oni), u okruženju novih medija postoji mogućnost brza i efikasna udruživanja odnosno oblikovanja skupina kako s onima koji su slični „nama“, jer dijele ista mišljenja, ali isto tako i s „drugima“ – onima koji su od nas različiti.

Polazeći od raširene prisutnosti govora mržnje, njegova negativna djelovanja i snage mobiliziranja koje posjeduje ubrzo se javljaju reakcije i pokreću inicijative kojima su se tražile protumjere i promišljanja o ograničenju djelovanja.¹⁵ Uviđa se da tom fenomenu treba posvetiti mnogo veću pozornost i da treba djelovati odgovarajućom zakonskom regulativom.

4. Sloboda govora i govor mržnje

Jedan od problema s kojima se susrećemo kada je riječ o zakonskoj regulaciji govora mržnje jest činjenica da na europskom prostoru ne postoji opće-prihvaćena definicija govora mržnje. Stoga ćemo u ovom tekstu, navodeći pojedine zakone i citirajući neke autore, pokušati istaknuti neke važne elemente odnosno karakteristike takva govora.¹⁶

U Preporuci Vijeća Europe o govoru mržnje govori se kao o oblicima „izražavanja koji šire, potiču, promiču ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i druge oblike mržnje temeljene na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminacijom ili neprijateljstvom prema manjinama, imigrantima ili ljudima imigrantskog podrijetla“.¹⁷

Budući da mnogi zakoni govore o govoru mržnje, slijedeći misao Ziccardina donosimo nekoliko elemenata koji su u zakonima prisutni, a odnose se na govor mržnje:

- volja i nakana poticanja na mržnju, i to riječima ili drugim sredstvima komunikacije;

15 Usp. Siegel MICHAEL, Hate speech, civil rights, and the Internet: The jurisdictional and human rights nightmare, u: *Albany Law Journal of Science & Technology*, 9 (1999.) 378.

16 U literaturi možemo naići na pojmove koji su po svom značenju veoma slični govoru mržnje (*hate speech*). Pojam *offensive speech* više je usmjeren prema religijskom području (vidi detaljnije: Matteo BONOTTI – Jonathan SEGLOW, Self-Respect, Domination and Religiously Offensive Speech, u: *Ethical Theory and Moral Practice*, 22 (2019.) 3, 589-605). Hooward govori o *dangerous speech* koji je više usmjeren prema temeljnim moralnim pravima (vidi detaljnije: Jeffrey HOOWARD, Dangerous Speech, u: *Philosophy & Public Affairs*, 47 (2019.) 2, 208-254). Pojam *cyberhate* više se odnosi na napade koji se šire putem interneta (vidi: L. Matthew WILLIAMS – Pete BURNAP, Cyberhate on Social Media in the aftermath of Woolwich: A Case Study in Computational Criminology and Big Data, u: *The British Journal of Criminology*, 56, (2016.) 2, 211–238; <https://doi.org/10.1093/bjc/azv059>, 15. lipnja 2022.).

17 Recommendation No. R 97/20 on “hate speech” adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 30 October 1997.

- osim volje treba postojati poticanje kojim će se prouzročiti djela mržnje i nasilja prema određenim osobama;
- govor mržnje podrazumijeva da se djela diskriminacije i nasilja verificiraju, ili se treba raditi o konkretnu riziku da do njih dođe;
- to znači da izričaji ili tvrdnje, koliko god bili okrutni, ako ne sadrže nakanu poticanja na mržnju, ne ulaze u kategoriju govora mržnje. Kako bi se moglo govoriti o govoru mržnje, treba dakle biti prisutno poticanje na mržnju ili nasilje, a to je usko povezano s idejom nanošenja zla, diskriminacijom ili nasiljem.¹⁸

Odvjetnica Vesna Alaburić kaže da je govor mržnje zločudna vrsta govora „kojem nije toliko cilj posredovati ideje, koliko nanijeti povrede, tj. poniziti, uvrijediti, zastrašiti, potaknuti na nasilje“, a „mrzilačka poruka sadržana u toj vrsti javnog diskursa ima, zapravo, dvostruku svrhu: s jedne strane poniziti, difimirati, zastrašiti, diskriminirati, ušutkati, izolirati, napasti određenu ciljanu skupinu (*targeted group*) i njene pripadnike, a s druge strane homogenizirati i mobilizirati određene mrzilačke skupine (*hate groups*) koje zastupaju takve ideje i pridobiti za njih nove sljedbenike.“¹⁹

Osim spomenutog nedostatka jasne definicije, druga je poteškoća kada se govori o zakonima koji reguliraju to područje u činjenici različita shvaćanja slobode govora i govora mržnje. Opća deklaracija o ljudskim pravima ne govori na eksplicitan način o obvezi država da štite od govora mržnje. Štoviše, u čl. 19. govori se o pravu na slobodno očitavanje misli. Ta činjenica ne iznenađuje budući da je pravo na slobodu mišljenja jedno od temeljnih ljudskih prava koje će biti istaknuto i u drugim međunarodnim dokumentima.²⁰ Međutim to pravo, unatoč činjenici da ga nalazimo u raznim zakonodavstvima, nije apsolutno. Europski sud za ljudska prava (u čl. 10. st. 2.) nabraja i moguće razloge ograničavanja slobode izražavanja: interesi državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, radi sprečavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda ili prava drugih, radi sprečavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti

18 Usp. Giovanni ZICCARDI, *L'odio online. Violenza verbale e ossione in rete*, Milano, 2016., 21.

19 Vesna ALABURIĆ, *Sloboda izražavanja u praksi Europskog suda za ljudska prava*, Zagreb, 2002., 8-9.

20 Npr. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966., čl. 19. st. 2), Povelja o temeljnim pravima Europske unije iz 2009. godine (čl. 11. st. 1), Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava. To je pravo zajamčeno i Ustavom RH (čl. 38.). Prema ustaljenoj praksi Europskog suda za ljudska prava pravo na slobodu izražavanja ne odnosi se samo na informacije već i na izjave koje „vrijedaju, šokiraju ili uznemiruju“. Maja MUNIVRANA VAJDA – Marton ŠRINA, Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje? Analiza hrvatskog zakonodavstva i prakse u svjetlu europskih pravnih standarda, u: *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 23 (2016.) 2, 436. U predstavljajući pravni aspekt govor mržnje slijedimo ovaj tekst.

sudbene vlasti. Jedan od razloga zbog kojega je pravo na slobodu izražavanja ograničeno jest govor mržnje.

Ovdje je potrebno ukazati na različita shvaćanja u poimanju, ulozi i značenju zakonskih odredbi o govoru mržnje u američkom i europskom modelu. Više je elemenata koji su utjecali na različita shvaćanja. Ziccardi kaže da je u Europi osobito iskustvo Drugog svjetskog rata doprinijelo većem interesu za govor mržnje jer da su ratovi očitovali snagu mržnje i predstavljali nove oblike nasilja i mržnje.²¹ Zato se interes za reguliranje govora mržnje u europskom ambijentu snažnije ističe. Međutim uz one koji zagovaraju donošenje takvih zakona u isto vrijeme bio je prisutan i glas onih koji su se tome protivili navodeći neke razloge:

- takvi se zakoni doživljavaju kao ostavština totalitarnih režima.²² Ne čudi da je upravo Rusija u vrijeme donošenja Opće deklaracije o ljudskim pravima najviše inzistirala na uvođenju takvih zakona dok su istovremeno demokratske države inzistirale na zakonima koji će braniti slobodu govora;²³
- takve zakone teško je pomiriti s nekim drugim pravima (npr. pravom na slobodu mišljenja);
- uvijek je prisutna opasnost da takvi zakoni postanu (opasna) sredstva u rukama onih koji žele ograničiti slobodu govora;
- prilikom donošenja odnosno uvođenja takvih zakona trebalo bi uistinu pokazati da oni pomažu uspostavi mira i tolerantnosti unutar društva.

Prema američkom modelu govor mržnje trebao bi se u prvom redu suzbijati argumentima, a ne toliko zakonskim odredbama. U temelju je takvoga shvaćanja ideja da slobodno očitovanje misli može oblikovati kulturne tradicije dok bi restrikcija slobode govora mogla voditi prema totalitarizmima i većoj kontroli koju provodi država. Do sada se, ističu zagovaratelji toga modela, takvi zakoni nisu pokazali efikasnim. Američki pristup, polazeći od Prvog amandmana, ističe dva elementa koja definiraju okvir za govor o mržnji. Prvo, to je ideja slobodna kretanja ideja (*market place of ideas*), što konkretno znači da vlast ne bi trebala intervenirati i ograničavati kolanje ideja i slobodno izražavanje mišljenja. Zato je najbolji način reguliranja medijskog i javnoga pro-

21 Usp. Giovanni ZICCARDI, *L'odio online*, 35.

22 Usp. Roger KISKA, Hate speech: a Comparison between the European Court of Human Rights and the United State Supreme Court jurisprudence, u: *Regent Univertita Law Review*, 25 (2012.) 107-151 (citirano prema: Giovanni ZICCARDI, *L'odio online*, 53).

23 *Isto*, 38.

stora omogućiti slobodno izricanje ideja.²⁴ Drugi element koji stoji u temelju takvoga shvaćanja ističe da se pravosuđe temelji na načelu prema kojemu vlast ne smije zadirati i miješati se u djelovanje tiska ili u govor o vjeri. Radi se o zaštiti slobode od utjecaja vlasti, što je u biti američke tradicije, a ne o slobodi koja bi trebala biti zaštićena i zajamčena od strane državnog monitoringa, kao što je u Europi.²⁵

Profesor na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu Enes Kulenović ukazuje i na razliku u vrijednosnom obilježju te kaže da „temeljna razlika između ova dva modela počiva na tome što se unutar europskog modela smatra opravdanim ograničiti govor koji neizravno može dovesti do povrede prava drugih, dok američki model odbacuje tu pretpostavku“.²⁶ Osim što je govor mržnje zabranjen zbog moguće neizravne štete, on je isto tako zabranjen zato jer Europa želi čuvati temeljne političke i društvene vrijednosti (načelo jednakosti, zabrana diskriminacije, tolerancija i slično). Za razliku od toga, američki model zasniva se na doktrini neutralnog sadržaja. Europski model dakle ne polazi od vrijednosne neutralnosti već se zalaže za određene vrijednosti za koje smatra da ih zakonski treba zaštititi. Zato u europskom kontekstu zakonska regulacija govora mržnje ima primarno ekspresivnu, a ne regulatornu ulogu, što znači da nije svrha takvih zakona prvenstveno kazniti širitelje netrpeljivosti već poručiti da država neće, kada je riječ o napadu na dostojanstvo pojedinca ili skupina, ostati neutralna.²⁷

5. Hrvatska zakonska regulativa

Detaljniji prikaz zakona koji u hrvatskom zakonodavstvu reguliraju govor mržnje nije temeljna nakana ovoga teksta te ćemo stoga ukazati samo na neke od zakona koji to područje reguliraju. Govor mržnje u hrvatskom zakonodav-

24 Usp. Julien MAILLAND, The Bues Brothers and the american constitutional protection of hate speech: Teaching the meaning of the First Amendment to foreign audiences, u: *Michigan State Internationa Law Review*, 21. 2. 2013., 451-468 (citirano prema: Giovanni ZICCARDI, *L'odio online*, 58).

25 Takva „sloboda izražavanja i percepcija govornog prostora kao prostora političke borbe, otpora i protesta u Sjedinjenim Državama ima svoje utemeljenje u liberalnom filozofskom i političkom nauku kao i vjeri u demokratsku javnu sferu u kojoj se proliferacijom i sukobljavanjem različitih mišljenja kritički propituju etabrirana uvjerenja, negiraju konačne javne istine i time promiče neutralna koncepcija dobra, a svoju obranu ima u javnoj podršci obrani slobode izražavanja i epistemološkom skepticizmu pri interpretaciji Prvog amandmana od strane američkog Vrhovnog suda“, Hrvoje CVIJANOVIĆ, Govor kao verbalni i simbolički prostor slobode i političkog: američki poučak i govor mržnje u EU i Hrvatskoj, u: Enes KULENOVIĆ (ur.), *Govor mržnje u Hrvatskoj*, Zagreb, 2016., 79.

26 Enes KULENOVIĆ, Sloboda govora i govor mržnje, u: *isto*, 36-37.

27 *Isto*, 46.

stvu reguliran je na ustavnoj i zakonskoj razini. Ako u Ustavu RH (čl. 16.)²⁸ nalazimo opći temelj za ograničenje ljudskih prava, u čl. 39. Ustava nalazimo temelj za ograničenje slobode izražavanja, između ostaloga, i za govor mržnje: „Zabranjeno je i kažnjivo svako pozivanje ili poticanje na rat ili uporabu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti.“ Sam Ustav ne određuje načine kažnjavanja već je to regulirano Kaznenim zakonom, i to u dijelu pod nazivom „javno poticanje na nasilje i mržnju“. „(1) Tko putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način javno potiče ili javnosti učini dostupnim letke, slike ili druge materijale kojima se poziva na nasilje ili mržnju usmjerenu prema skupini ljudi ili pripadniku skupine zbog njihove rasne, vjerske, nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, podrijetla, boje kože, spola, spolnog opredjeljenja, rodnog identiteta, invaliditeta ili kakvih drugih osobina kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.“²⁹ Spominjemo i Zakon o elektroničkim medijima, koji konkretno određuje: u „2) audio i/ili audiovizualnim medijskim uslugama zabranjeno je poticati, pogodovati poticanju i širenju mržnje ili diskriminacije na osnovi rasne ili etničke pripadnosti ili boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili obiteljskog statusa, dobi, zdravstvenog stanja, invaliditeta, genetskog nasljeđa, rodnog identiteta, izražavanja ili spolne orijentacije te antisemitizma i ksenofobije, ideja fašističkih, nacističkih, komunističkih i drugih totalitarnih režima.“³⁰

Posebno pitanje odnosi se na slobodu očitovanja mišljenja o nekim povijesnim činjenicama. Takvo izricanje mišljenja samo po sebi ne bi trebalo biti zabranjeno. Međutim javno negiranje ili pak pokušaji opravdavanja zločina protiv čovječnosti i genocid trebali bi se kazniti u situacijama kada jasno predstavljaju poticanje na rasnu mržnju ili nasilje.³¹ Okvirna odluka o rasizmu i ksenofobiji obvezuje države članice, pa tako i Hrvatsku, da svojim zakonodavstvom inkriminiraju tri kaznena djela: javno poticanje na nasilje ili mržnju pre-

28 „Zabranjeno je i kažnjivo svako pozivanje ili poticanje na rat ili uporabu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti.“

29 Kazneni zakon, NN 144/2012, 125/2011, 61/2015, 56/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, (čl. 325.).

30 Zakon o elektroničkim medijima, NN 153/09, 84/11, 94/13, 136/13, 111/21 (čl. 14. st. 2). Spomenimo i neke druge zakone koji reguliraju ovo područje: Zakon o sprječavanju nereda na sportskim natjecanjima, NN 117/03, 71/06, 43/09, 34/11; Zakon o suzbijanju diskriminacije, NN 85/08, 112/12; Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira, NN 47/90, 55/91, 29/94; Zakon o javnom okupljanju, NN 128/99, 90/05, 139/05, 150/05, 82/11, 78/12; Zakon o Hrvatskoj radioteleviziji, NN 137/10, 76/12, 78/16, Zakon o elektroničkim medijima, NN 153/09, 84/11, 94/13, 136/13 (čl. 12. st. 2), Zakon o medijima, NN 59/04, 84/11, 81/13 (čl. 4. st. 4).

31 CERD/C/GC/35, (bilj. 11), par. 12.

ma skupinama ili pojedincima na temelju rase, boje kože, vjere, podrijetla ili nacionalne ili etničke pripadnosti (čl. 1. st. 1 (a)); javno poticanje na nasilje ili mržnju počinjeno javnom distribucijom letaka, slika ili kakva drugog materijala (čl. 1. st. 1 (b)); javno odobravanje, negiranje ili znatno umanjeње genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina i agresije počinjenih prema nekoj od navedenih skupina ili njezinu članu kada je radnja počinjena na način koji je podoban za poticanje nasilja ili mržnje prema toj skupini ili njezinu članu (čl. 1. st. 1. (c) i (d)).³² Hrvatska je implementirala te odredbe u svoje zakonodavstvo.

Govor o zakonskoj regulaciji ovoga područja trebalo bi proširiti analizom sudskih presuda. Ono što je važno spomenuti jest da se radi o području koje je potrebno stalno pratiti kako bi se mogle nalaziti što djelotvornije zakonske odredbe. Zakoni su od velike pomoći, ali tek su jedan od načina suočavanja s govorom mržnje.

6. Govor mržnje – mnogo više od govora!

Kada bi se analiza govora mržnje ograničila samo na sâm govor, na tekst, sâm sadržaj (što je najčešće u središtu pozornosti kada se govori o toj temi), u tom slučaju ne bismo na cjelovit način obuhvatili tematiku i sva ona područja koja je potrebno imati u vidu. Naime sam je govor mržnje, ako se ograničimo na spomenute elemente, dio mnogo šire i složene cjeline te djelovanje takva govora ne ovisi samo o poruci nego o širiteljima/protagonistima takvih poruka, ambijentu, onima koji takve poruke odobravaju i prihvaćaju, onima koji takve poruke ne odobravaju i protiv njih djeluju, ali isto tako i o kulturnom kontekstu unutar kojega se govor mržnje aktualizira.³³ Prije je spomenuto da je cilj koji se govorom mržnje želi ostvariti izazivanje određene reakcije jer takav je govor usmjeren protiv nekoga. Njime se stoga ne iznosi samo stav već, vulgarnim i uvredljivim porukama, postupcima, izrazima, pojmovima ili slikama, potiče na djelovanje. Riječ koja je izrečena kao i govor (mržnje) ulazi u javni prostor i postaje dijelom čitava niza najrazličitijih relacija, stavova i shvaćanja koji već postoje unutar tog ambijenta. Zato Corrado Fumagalli ističe kako treba imati u vidu više elemenata, protagonista i kategorija osoba da bi se mogla razumjeti

32 Okvirna odluka vijeća 2008/913/pup od 28. studenoga 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije kaznenopravnim sredstvima, u: *Službeni list Europske unije*, l 328/55, 19/sv. 16 (6. 12. 2008.).

33 Usp. Matteo BONOTTI, Religion, Hate Speech and Non-domination, u: *Ethnicities*, 17 (2017.) 2, 259-294.

dinamika koja se u takvim situacijama uspostavlja. Spomenut ćemo ih.³⁴

Svaka poruka govora mržnje, koja je odasлана u određeni kontekst, naići će na one koji se s time neće slagati i takav govor neće prihvatiti. Njihov odgovor na govor mržnje može biti veoma različit: od prešutna podnošenja pa sve do aktivne zauzetosti i borbe protiv takvih poruka odnosno situacija. Njihovo djelovanje i njihov odgovor može u današnjim medijima naići na istomišljenike budući da im mediji omogućavaju brzo i jednostavno povezivanje.

Nasuprot onih koji ne odobravaju govor mržnje treba računati i na one koji se s takvim govorom slažu, odobravaju ga ili čak promiču. U kojoj će mjeri takav govor biti prihvaćen, velikim dijelom ovisi upravo o nekim karakteristikama te skupine. Mora se računati na to da govor mržnje može biti samo jedan od izričaja već nagomilanih osjećaja ili iskustava te se može očekivati da će u takvim okolnostima njegovo djelovanje biti uspješnije. Polazeći od važnosti konteksta nije realno očekivati da bi tek jedno (izolirano) očitovanje govora mržnje moglo prouzročiti veću štetu.³⁵

Govora mržnje nema ukoliko nema onog elementa koji je razlog neslaganja, pobune i neprijateljstava između protagonista takva govora te barem jednoga od onih prema kome je takav govor usmjeren. Zato je važan način, ali i sam sadržaj kojim će se govorom mržnje „mobilizirati“, mijenjati stavove, poglede ili shvaćanja o skupinama o kojima se govori.

Analiza govora mržnje svojevrsan je pokazatelj dinamike, a ponekad i patologije, koja može biti prisutna unutar društva. Takav je govor u nekim situacijama konkretan izričaj klime koja je prisutna u društvu. Važno je stoga promatrati i uočiti dinamiku kako bismo mogli prepoznavati eventualne nove oblike i nove izričaje govora mržnje (npr. danas se govori o izgedima na sportskim priredbama kao novim načinima očitovanja takva govora).

Na koncu ostaje pitanje: kako se suočiti s govorom mržnje? U javnosti najviše su prepoznate razne kampanje koje se provode protiv govora mržnje.³⁶ Suočavanje s tim izazovom, o čemu se govori u Izvješću UNESCO-a, ipak uključuje više koraka koje ovdje spominjemo.³⁷ Prvi je korak stalni monitoring

34 Usp. Corrado FUMAGALLI, *Odio pubblico*, 42-54.

35 *Isto*, 66.

36 Npr. nacionalna kampanja *NE govoru mržnje na internetu* najveća je kampanja protiv govora mržnje koja se do sada provodila u Hrvatskoj. Kampanja je bila provedena u suradnji Ministarstva socijalne politike i mladih i Nacionalnog odbora, a trajala je od rujna 2013. do prosinca 2014. godine.

37 UN, *Strategija i plan djelovanja Ujedinjenih naroda protiv govora mržnje* (2019.), u: <https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf> (10. svibnja 2022.).

kao i analiza govora mržnje. To nije zadaća samo nekih institucija već je potreban angažman civilnoga društva. Kako bi se to moglo ostvariti – pogotovo ako se želi mobilizirati djelovanje na široj razini – veoma je važna promocija. Treći korak, kako stoji u tekstu, govori o važnosti koordinacije procesa denuncijacije pojedinih slučajeva. Nadalje, da bi se moglo senzibilizirati što širi krug osoba, potrebno je djelovati putem organiziranih kampanja. I na koncu veoma se naglašava važnost edukacije kako bi se mogla razvijati svijest odgovornosti, ali i oblikovati dijalog na internetskom prostoru.

Umjesto zaključka

Govor mržnje nije problem kojega se treba riješiti samo zakonskom regulacijom ili boljom organizacijom tehnologije. Iako se rezultati djelovanja ne vide odmah, nužno je nastojati oko stvaranja kulture susreta i kulture dijaloga, razvijanje ispravno shvaćene tolerancije. To su izazovi za cjelokupno društvo pa i Crkvu koja u tome može pružiti značajan doprinos. I papa Franjo na više mjesta govori o govoru mržnje. Tako je u poruci za Svjetski dan sredstava društvenih komunikacija (2016.) ukazao na važnost riječi posebno za kršćane. Ona, kaže Papa, može postati sredstvo i put izgradnje zajedništva, gradeći mostove i povezujući ljude.³⁸

Posebnu pozornost zaslužuju njegove riječi u socijalnoj enciklici „Fratelli tutti“, gdje govor mržnje suprotstavlja izoliranosti i nasilju koje je prisutno u današnjim društvima. Papa stoga predlaže jedan drugačiji oblik komunikacije od „virtualnog kruga koji nas izolira“,³⁹ kako će slikovito opisati današnju komunikaciju u virtualnim prostorima. Poziva na oblikovanje komunikacije u kojoj će gotovo središnje mjesto zauzeti oslušivanje drugoga. To je nešto što je svojstveno ljudskom susretu i svojevrsna je paradigma stava otvorenosti prema drugome (br. 48).

Spremnost da se „čuje“ drugoga, da se pokuša razumjeti njegove stavove i njegova očekivanja, put su oblikovanja, kako između pojedinaca tako i između skupina, autentične kulture susreta. Unutar takve kulture u onom drugom – „strancu“ – prepoznamo osobu, prihvaćamo je i u dijalogu oblikujemo i gradimo novu budućnost.

38 FRANJO, *Komunikacija i milosrđe: plodni susret*. Poruka za 50. Svjetski dan sredstava društvenih komunikacija, 2016., u: Krunoslav NOVAK – Nedjeljko PINTARIĆ – Jerko VALKOVIĆ (ur.), *Crkva i mediji. Antologija tekstova o sredstvima društvenih komunikacija 1936. – 2021.*, Zagreb, 2022., 625.

39 FRANJO, *Fratelli tutti. Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu*, Zagreb, 2020., br. 47.

HATE SPEECH

Summary

Speech and words have not only a descriptive but also a performative function, what is especially visible in hate speech. That is why hate speech can be a very effective means of expressing or inciting hatred towards others. In order to understand the “phenomenon” of hate speech, it is not enough to limit oneself to the analysis of the words or the speech itself, but it is necessary to take into account the wider cultural context within which such speech takes shape. Among the important elements that influence its formation, i.e. dynamics and narration, is the relationship that is established towards the “foreigner”, i.e. towards those who are members of a certain (ethnic, religious...) group against which the speech is directed. The author of the paper, presenting the fundamental characteristics of such speech, emphasizes the “binary” dimension of hate speech, which is expressed through the relationship between “us” and “them”.

Hate speech is not only a feature of our time, but such speech is also found in other cultures and periods, as evidenced by examples from earlier literary works. One of the problems we face when talking about this topic is the difficulty to define hate speech unambiguously, i.e. the fact that there is no universally accepted definition. In addition, in the legal context, there are controversies in the relationship between hate speech and freedom of speech, as can be seen in the difference between the American and European legislative models. Along with the necessity of adopting and implementing strategies and the most appropriate legislation, it is also necessary to act in the educational field and develop a culture of dialogue and meeting.

Keywords: hate speech, foreigner, hate speech - legal framework, meeting culture, dialogue.